

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЧИ ФОРМИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ?

THE FORMS OF REALIZATION OF CORPORATE LAWS OR THE FORM OF CORPORATE LAWS?

Бутрин-Бока Н.С.,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету

Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена з'ясуванню правових категорій «форми реалізації корпоративних прав», «форми корпоративних прав». Доведено розмежування між наведеними поняттями. Крім того, проаналізовано законодавство України стосовно регулювання корпоративних правовідносин, пов'язаних із відповідними юридичними фактами, виведено певні підсумки, та зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: корпоративні права, реалізація корпоративних прав, форми корпоративних прав, учасник товариства, право учасника товариства, акціонер.

Стаття посвящена выяснению правовых категорий «формы реализации корпоративных прав», «формы корпоративных прав». Доказано разграничение между приведенными понятиями. Кроме того, проанализировано законодательство Украины относительно регулирования корпоративных правоотношений, связанных с соответствующими юридическими фактами, выведены определенные итоги, и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: корпоративные права, реализация корпоративных прав, формы корпоративных прав, участник общества, право участника общества, акционер.

The article is sanctified to finding out of legal categories of «form of realization of corporate laws», «form of corporate laws». Differentiation is well-proven between the brought concepts over. The legislation of Ukraine is in addition, analysed in relation to adjusting of corporate legal relationships of related to the corresponding legal facts, certain results are shown out and corresponding conclusions are done.

Key words: corporate laws, realization of corporate laws, form of corporate laws, participant of society, right for the participant of society, shareholder.

Актуальність теми. Корпоративні правовідносини є одними із найскладніших секторів суспільних правовідносин, а тому щоразу потребують законодавчого вдосконалення відповідно до наближення до міжнародного законодавства. Чимала кількість дискусій виникає і з приводу дослідження питань реалізації корпоративних прав та їх здійснення, а ще більше суперечок викликають питання щодо форм реалізації корпоративних прав і форм корпоративних прав. А тому тема статті являється актуальною.

Реалізація корпоративних прав (тобто здійснення з метою досягнення певного результату – отримання прибутку, вирішення важливого управлінського питання тощо) має відбуватися у певних формах. Залежно від конкретного корпоративного права (право на отримання дивідендів, право на управління, право на вихід із товариства і т. ін.) форми реалізації корпоративних прав відрізняються.

На нашу думку, все ж таки необхідно відрізнити такі поняття, як «форми реалізації корпоративного права» та «форми корпоративного права», а тому спробуємо це проаналізувати у даній роботі.

Теоретичну основу даного дослідження становлять праці таких відомих вчених-правників у галузі корпоративного права, як В.А. Васильєв, О.М. Вінник, В.В. Луць, Т.В. Кашаніна, Н.С. Глусь, О.Р. Кібенко, Ю.О. Заїка, В.М. Кравчук, А.В. Зеліско, С.В. Томчишин, І.Б. Саракун, І.В. Спасибі-Фатєєва, С.С. Кравченко, Н.С. Кузнєцова, М.В. Оприско, В.А. Белов та ін.

Метою даної статті є загальнотеоретична характеристика та з'ясування правових категорій «форми реалізації корпоративних прав» і «форми корпоративних прав». Визначити їх співвідношення та протилежність, а також зробити власні висновки.

Виклад основного матеріалу. Форми реалізації корпоративних прав слід відрізнити від форм корпоративних прав. Корпоративні права можуть існувати у різних формах: як частка у статутному капіталі товариства, як акція чи як пай. При цьому форма корпоративних прав не впливає на їхню сутність. Форму корпоративних прав необхідно відрізнити від форми їхньої об'єктивації. Наприклад, акціонер є власником корпоративних прав. Ці

корпоративні права, зважаючи на організаційно-правову форму юридичної особи, втілені у формі акцій. Отже, акція є своєрідною формою об'єктивації корпоративних прав: у ТзОВ (ТДВ) – частка; у виробничому кооперативі – пай. Проте будь-які корпоративні права мають бути певним чином об'єктивовані на матеріальному (документованому) чи електронному носії. Наприклад, право власності акціонера посвідчується: щодо бездокументарних – відповідним цифровим записом в електронному реєстрі; щодо документарних (зауважимо, що на сьогодні вони не передбачені законодавством) – акцією як окремим паперовим документом, сертифікатом на певну кількість акцій. Виписка з реєстру не є документом, який об'єктивує та посвідчує право власності. На нашу думку, вона має суто інформативний характер. Формою об'єктивації корпоративних прав учасника ТзОВ (ТДВ) є свідоцтво учасника товариства. Розглянемо форми реалізації корпоративних прав детальніше.

Право брати участь в управлінні товариством є однією з форм реалізації окремих корпоративних прав. Воно належить до трійки базових прав. З'ясуємо, в яких формах реалізується це право.

Однією з таких форм є можливість брати участь у загальних зборах товариства. Під час їхнього проведення право участі в управлінні АТ здійснюється через такі правові можливості акціонерів: 1) внесення своїх пропозицій щодо порядку денного загальних зборів не пізніше, ніж за 30 днів до їхнього скликання; 2) вимога внесення питань до порядку денного загальних зборів, вимога скликання позачергових зборів акціонерів у будь-який період і з будь-якого приводу (якщо виконавчий орган протягом 20 днів не виконає цієї вимоги, акціонери мають право скликати їх самостійно), проведення ревізійною комісією перевірки фінансово-господарської діяльності АТ; 3) призначення своїх представників для контролю за ходом реєстрації акціонерів, які прибули для участі в загальних зборах; 4) тощо.

Проте право участі в управлінні товариством не обмежується тільки участю в загальних зборах. Іншими формами участі учасників (акціонерів) в управлінні справами

товариства є такі: право обирати керівні органи управління товариства; право бути обраним в органи управління товариством. Акціонер може бути обраний до складу спостережної ради, ревізійної комісії, виконавчого органу (правління), інших органів, що утворюються товариством (лічильна, мандатна комісії тощо).

А. Керницький характеризує діяльність органів управління товариством як форму реалізації корпоративних прав [1, с. 3]. Змушені не погодитися з цією думкою. Вважаємо, що в цьому разі право участі учасника (акціонера) здійснюється в момент, коли він обирає відповідні керівні органи товариства. Діяльність органів управління не є формою реалізації корпоративних прав, а лише повноважень окремих суб'єктів.

Таким чином, формами реалізації права на участь у товаристві є такі: 1) безпосередня участь в управлінні на загальних зборах товариства; 2) обрання керівних органів управління товариством; 3) можливість бути обраним в органи управління товариством.

Законодавством України можуть встановлюватися певні обмеження в реалізації права на участь. Так, наприклад, ГКУ закріплює можливість встановлення на законодавчому рівні обмежень для певних категорій осіб щодо реалізації корпоративних прав та/або їхнього здійснення. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 70 Закону України «Про господарські товариства» учасники повного товариства не вправі брати участь у будь-яких інших товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з першим мету діяльності. Фактично встановлено обмеження щодо конкуренції з товариством. Аналогічне правило діє для повних учасників у командитних товариствах.

Право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди) – це інше базове корпоративне право. Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства», дивіденд – це частина чистого прибутку акціонерного товариства (АТ), що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу.

За ст. 116 ЦКУ визначено дві форми реалізації цього права: 1) брати участь у розподілі прибутку (дивідендів) товариства; 2) одержувати частину прибутку (дивідендів).

Обидві форми за природою є самостійними, які не обумовлюють одна одну. Участь у розподілі прибутку як форма реалізації досліджуваного права позбавлена економічного змісту не може окремо передаватися іншій особі, а її здійснення опосередковується участю в управлінні товариством. Рішення про розподіл балансового прибутку приймають на загальних зборах акціонерного товариства, які скликаються його правлінням для заслуховування і затвердження річного балансу і звіту про стан справ. Брати участь у загальних зборах мають право всі його акціонери незалежно від кількості та виду акцій, що їм належать. Проте право брати участь у визначенні напрямів розподілу прибутку належить не всім акціонерам. Зокрема, власники привілейованих акцій набувають це право, якщо така можливість передбачена статутом товариства (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Одним із проблемних аспектів, що пов'язаний із правом брати участь у розподілі прибутку, є момент виникнення права на отримання частини прибутку (дивідендів).

У вітчизняній доктрині [2–4] поширена думка, згідно з положеннями Закону України «Про господарські товариства» (на сьогодні в частині акціонерних правовідносин він не діє), що право на дивіденд в акціонера (учасника) товариства виникає з моменту оголошення керівництвом про наявність прибутку від діяльності за звітний період. Загальні ж збори акціонерів (учасників) не можуть приймати рішення про виплату чи невиплату дивідендів. Право держави на одержання прибутку, як і будь-якого іншого акціонера, є безумовним і підлягає задоволенню, як і право на участь в управлінні, право на одержання інформації [2; 4].

Слід заперечити окреслену наукову позицію з таких міркувань. Право одержувати дивіденди за характером, як зазначалося вище, належить до категорії потенційних. Його реалізація можлива лише за наявності двох умов:

отримання чистого прибутку товариства за результатами фінансового року;

наявності відповідного рішення компетентного органу товариства про порядок розподілу між його учасниками частини отриманого прибутку.

Варто наголосити, що рішення про порядок (а не про виплату, оскільки це є обов'язок товариства за наявності умов, названих вище) розподілу прибутку товариства, розмір дивідендів, термін і порядок виплати частки прибутку приймає вищий орган товариства (загальні збори акціонерного товариства, збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю) після затвердження ним річних результатів діяльності корпорації. Рішення із зазначених питань оформлюється протоколом, який може містити такі відомості: розмір дивідендів, що припадають на акцію, пай або частку в статутному фонді; дату початку виплати дивідендів; спосіб і порядок їхньої виплати. Прийняття вищим органом товариства такого рішення означає, що дивіденд оголошений і з цього моменту в носія зазначеного суб'єктивного права виникає юридично забезпечена можливість вимагати від цього товариства виплати оголошених дивідендів.

Якщо загальні збори (збори учасників) прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства, господарський суд не може підняти вищий орган управління цього товариства і втручатися у його господарську діяльність. Законодавством не передбачено можливості виплати акціонеру (учаснику) дивідендів (прибутку) на підставі рішення суду.

Разом з тим у практиці відомі винятки з цього правила. Наведемо такий приклад.

Постановою ВГСУ від 6 грудня 2006 р. у Справі за позовом КСП «З» до ЗАТ «К» про визнання рішення загальних зборів недійсним у частині позбавлення дивідендів та їхнього стягнення у сумі 50 000 грн. Постанову Львівського апеляційного господарського суду від 25 липня 2006 р. та Рішення господарського суду Рівненської області від 17 травня 2006 р. скасовано. У мотивувальній частині постанови ВГСУ зазначено таке.

Відмовляючи в позові, суди не дали оцінки доводам позивача про те, що мажоритарний акціонер АТ «С» незаконно відмовляє йому у внесенні змін до статуту ЗАТ «К» про визначення термінів та порядку виплати дивідендів, про незаконність відмови зборів акціонерів у внесенні до порядку денного питання розподілу прибутків та виплати дивідендів за 1998–2003 рр., про систематичну відмову у виплаті дивідендів прибутковим підприємством з моменту його заснування, про крайню необхідність отримання позивачем грошових коштів (дивідендів) у зв'язку з його перебуванням у стані неспроможності (банкрутства).

ВГСУ керувався нормами ст. 13 Конституції України, відповідно до якої власність зобов'язує, а також приписами ч. 2, ч. 3 ст. 13 ЦКУ про те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, а також не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, та зловживання правом в інших формах.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 116 ЦКУ, учасники господарського товариства мають право в порядку, встановленому установчим документом товариства та законом, брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частину (дивіденди). Згідно з приписами п. 3 ч. 2 ст. 159 ЦКУ, до виняткової компетенції загальних зборів акціонерів належать: затвердження річної фінансової звітності, розподіл прибутку і збитків товариства.

На підставі системного аналізу наведених норм ВГСУ зробив висновок про те, що право акціонерів на отриман-

ня частини прибутку товариства (дивідендів) кореспондується з обов'язком АТ виплачувати його акціонерам відповідно до термінів і порядку, визначених статутом. Невизначення зборами акціонерів та статутом АТ частини прибутку, яку мають виплачувати акціонерам як дивіденди, може бути оцінене судом як порушення норм матеріального права акціонерами, які володіють більшістю голосів в АТ та впливають на прийняття рішень зборами акціонерів, що може тлумачитися як дії, які є зловживанням правом, і за положеннями ст. 13 ЦКУ виходять за межі цивільних прав.

Проте для застосування наслідків зловживання правом суд має встановити факт систематичної невиклати дивідендів товариством акціонерам (учасникам) за умови отримання цим товариством прибутку й відсутність господарської доцільності у невиклаті дивідендів, а також наявність вини у діях товариства, що має бути доведено акціонером (учасником) товариства [5, с. 25].

Таким чином, встановивши факт зловживання правом товариством шляхом систематичної невиклати дивідендів учасникам (акціонерам) господарського товариства, ВСУ зазначив, що за умови можливості такої виплати (що має бути доведено учасником товариства (акціонером), який звертається до суду з вимогою про здійснення товариством такої виплати) акціонерне товариство можна зобов'язати здійснити виплату дивідендів.

Інший проблемний аспект – це форма виплати прибутку (дивідендів). Законом України «Про акціонерні товариства» закріплено, що товариство виплачує дивіденди винятково грошовими коштами. Не всі фахівці корпоративного права погоджуються із згаданою імперативною нормою. Так, І. Саракун зазначає, що, незважаючи на те, що грошова форма виплати є найбільш поширеною, світовій практиці відомі також інші її види, такі як акції товариства; оплата дивідендів у натуральній формі (майном, товарами, продукцією, послугами тощо). Вважаємо, що формулювання цієї статті більш доречно було би закріпити положенням такого змісту: «Дивіденди товариства виплачуються грошима. За рішенням загальних зборів дивіденди можуть бути виплачені іншим майном у порядку, передбаченому законодавством та статутними документами товариства». Така альтернативна норма дасть змогу товариству, яке тривалий період часу не виплачує дивіденди, розрахуватися із власниками акцій майном (продукцією товариства тощо) [5, с. 24].

На наш погляд, слід заперечити вказаний підхід до форми виплати дивідендів. Відчуження власного майна корпорації не є оптимальним шляхом вирішення проблеми виплати дивідендів. Виплати продукцією, на нашу думку, зумовлює повернення до натуральних розрахунків і є кроком назад на шляху до ринкової економіки, де мають бути лише грошові розрахунки. Виплата дивідендів акціями також суперечить логіці. Якщо в товаристві відсутні кошти на виплату дивідендів, то звідки попередньо можуть бути отримані кошти на збільшення статутного капіталу і додаткову емісію акцій? Виплата акціями – це крок до рейдерства. Відповідно, виплата в натуральній формі та акціями товариства є недоцільною.

Право на отримання інформації про товариство. У п. 5 ч. 1 ст. 116 ЦКУ закріплено право учасника товариства одержувати інформацію про його діяльність у порядку, встановленому установчим документом.

Перед учасником (акціонером) товариства здебільшого постають питання, яку інформацію він може отримати і за який період має право одержати необхідну йому інформацію про діяльність цього товариства.

Відповідно до аб. 3 ч. 1 ст. 88 ГКУ, на вимогу учасника товариство зобов'язане надати йому для ознайомлення річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів органів управління товариства

тощо. Аналогічне положення містить п. «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства».

За означеними нормами товариство зобов'язане надати акціонеру для ознайомлення: річні баланси, звіти суб'єкта господарювання про діяльність, звіти про його фінансово-господарську діяльність, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів, протоколи зборів органів управління цього товариства.

Для отримання можливості акціонеру ознайомитись з офіційними документами товариства йому необхідно направити до виконавчого органу цього товариства інформаційний запит. Запит може бути індивідуальним або колективним. Він подається в письмовій формі. У запиті мають бути зазначені прізвище, ім'я та по батькові акціонера, документ і письмова або усна інформація, які його цікавлять, та адреса, за якою він бажає одержати відповідь.

Згідно із Роз'ясненням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про порядок застосування пункту «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» № 5 від 29 жовтня 2002 р., термін вивчення та задоволення запиту щодо надання виконавчим органом товариства інформації визначається ст. 33 Закону України «Про інформацію».

За ст. 33 Закону України «Про інформацію» термін вивчення запиту щодо доступу до офіційних документів на предмет можливості його задоволення не має перевищувати десяти календарних днів. Протягом десяти днів до відома запитувача письмово доводиться, що його запит буде задоволено або що запитуваний документ не підлягає наданню для ознайомлення.

Законом не встановлюються обмеження щодо проміжок часу, за який учасник товариства має право отримувати інформацію. Разом з тим, існують певні обмеження щодо реалізації учасником (акціонером) права на інформацію. У Постанові Пленуму ВСУ також зазначається, що учаснику (акціонеру) на його вимогу надаються лише документи звітного характеру, а не будь-яка інформація щодо господарської діяльності товариства (п. 36 Постанови). Відразу уточнюється, що суди не вправі зобов'язувати товариство надати інші документи про його діяльність, оскільки це є незаконним втручанням у внутрішню господарську діяльність суб'єкта господарювання.

Згідно з положенням аб. 3 п. 36 Постанови Пленуму ВСУ, судам заборонено зобов'язати товариство надавати будь-яку іншу інформацію, яка не має характеру звітної або не міститься в установчих документах цього товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», перехід прав на іменні цінні папери і реалізація прав за ними потребує обов'язкової ідентифікації власника депозитарною установою, що веде рахунок у цінних паперах такого власника. У ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему України» закріплено, що набуття і припинення прав на цінні папери і прав за цінними паперами здійснюється шляхом фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку. Певні складнощі створює також той факт, що учасник (акціонер) товариства може вимагати надання інформації про діяльність цього товариства з дати, коли він набув статусу учасника (акціонера), виконавши вимоги законодавства про депозитарну систему.

Таким чином, по-перше, товариство зобов'язане надати акціонеру документи для ознайомлення, але не зобов'язане надавати за його запитом копії абсолютно всієї документації; по-друге, законодавством України чітко визначений перелік документів, які товариство зобов'язане надавати.

Документи, які не визначені ч. 1 ст. 77 Закону України «Про акціонерні товариства» та ч. 1 ст. 88 ГКУ, товариство не зобов'язане надавати для ознайомлення.

Право учасника товариства на вихід із такого товариства. Однією із форм реалізації корпоративних прав є

вихід із товариства. Відповідно, постає питання, яким чином здійснюється вихід із товариства. Найбільш часто вихід із товариства відбувається шляхом подання заяви про намір виходу учасника цього товариства.

У фаховій літературі виокремлені також інші способи реалізації права учасника на вихід із товариства. Крім добровільного (шляхом подання заяви), визначаються такі способи: 1) примусовий вихід; 2) вихід через причини, що не залежать від учасника, який бажає вийти із товариства [6, с. 180].

Примусовий вихід учасника слід розуміти як припинення його участі в діяльності товариства, тобто виведення (виключення) учасника з його складу. Вихід через причини, які не залежать від учасника, – це вибуття зі складу учасників на підставі рішення про визнання учасника таким, що вибув із його складу (наприклад, унаслідок смерті учасника або оголошення його померлим, ліквідації юридичної особи – учасника товариства), а також звернення стягнення на частину майна ТзОВ, пропорційну до частки учасника у статутному капіталі [6, с. 178–179].

Слід висловити деякі застереження щодо цього висновку. По-перше, припинення участі в товаристві не є правом учасника, оскільки право – це певна можливість поведінки. Якщо особа хоче, то може реалізувати її, а хоче – ні. Учасник має право вибору поведінки: реалізувати право на вихід або не реалізовувати його і залишатися учасником надалі. Припинення участі (виключення учасника) не залежить від волі учасника, хоча певним чином зумовлюється його поведінкою. По-друге, підставою для прийняття рішення про припинення участі є систематичне невиконання обов'язків учасника або певне грубе порушення. Підставою для зміни складу учасників товариства є заява учасника про вихід.

Вихід через причини, які не залежать від учасника, також не передбачає вияву реалізації певної можливої поведінки (як суб'єктивного права). Смерть учасника або оголошення його померлим, ліквідація юридичної особи – учасника товариства не залежать від його волі.

Отже, єдиним способом реалізації права учасника на вихід із товариства є добровільний вихід шляхом вчинення правочину – подання заяви.

В юридичній літературі виокремлюють ще одне право учасника (акціонера) – це право розпоряджатися на власний розсуд своїми корпоративними правами. Це передбачає, що акціонер має право без згоди на це товариства та інших акціонерів у будь-який період продати (обміняти, подарувати, залишити у спадок) всі або частину своїх акцій будь-якій особі за будь-якою ціною [7, с. 3]. Проте щодо цього слід заперечити. Можливість розпоряджатися (зокрема, відчужити) корпоративними правами – це одна із трьох класичних правоможностей власника – володіння, користування, розпорядження. Розпорядження певним майном (у цьому разі корпоративними правами) не може бути правом. Ним не наділяють. Априорі воно або є (якщо правовий титул – право власності), або його нема (якщо правовий титул – право володіння, право оперативного управління та ін.).

Висновки. З огляду на вищевикладене вважаємо, що розпорядження (відчуження) корпоративними правами не можна визначати як окреме право власника корпоративних прав. Разом з тим слід зазначити, що необхідності вилучати його зі ст. 116 ЦКУ немає. Крім того, необхідно чітко розмежовувати такі правові поняття, як «форми реалізації корпоративних прав», «форми корпоративних прав», а також «форми об'єктивації корпоративних прав».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. Керницький А. Права акціонерів, шляхи і ступінь їх захисту / А. Керницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2357>.
2. Горенко Т.І. Особливості пільгового продажу акцій БАТ «Укртелеком» / Т.І. Горенко, Т.І. Лозова // Досягнення в телекомунікаціях за 10 років незалежності України. – 2001. – № 1. – С. 7–19.
3. Погрібний Д.І. Особливості реалізації державних корпоративних прав / Д.І. Погрібний // Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 3. – С. 136–144.
4. Птащенко Л.О. Особливості та проблеми побудови інноваційної стратегії в системі стратегічного розвитку корпорацій / Л.О. Птащенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 9. – С. 50–54.
5. Саракун І.Б. Реалізація права на одержання дивідендів акціонерного товариства / І.Б. Саракун // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2009. – № 6. – С. 23–28.
6. Луць В.В., Васильєва В.А., Кобецька Н.Р. та ін. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : [монографія] / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, Н.Р. Кобецька, та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. – 320 с.
7. Керницький А. Права акціонерів, шляхи і ступінь їх захисту / А. Керницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2357>.